

אליעזר ברקוביץ

תהליך הגלות והגאולה

[א]

לכאורה האם בכלל אפשר לדבר על תהליך הגלות ואפילו על תהליך הגאולה? הגלות, האם אין היא רק מצב, מצב ארעי, חולף, מצב של המתנה וצפייה לגאולה? האם זה תהליך? ואפילו לגבי הגאולה יש לשאול אותה השאלה. נכון הוא שבאופן יחסי אפשר לדבר על תהליך הגאולה אם אנו מתכוונים לגאולה בהסטוריה החדשה של עם ישראל. עם התחלת התנועה הציונית ומאז עד הקמת המדינה ועד ימינו היתה באמת השתלשלות של גאולה בהסטוריה. ואף אם מכנים את המצב הנוכחי כאתחלתא דגאולה הלא מה שמתרחש בימינו במדינה אפשר לכנותו תהליך לקראת הגאולה השלמה. אמנם אין אנו מתכוונים רק לתקופה חדשה זו בתולדות עם ישראל, אני מדבר על תהליך הגלות במשך כל הדורות מאז החורבן וכן על תהליך הגאולה במשך כל ההסטוריה של עם ישראל. אם כן, שאלתנו במקומה עומדת: באיזה מובן אפשר לדבר על תהליך שבהסטוריה של ימי עמנו ביחס לשניהם, ביחס לגלות וגם לגאולה?

[ב]

מציאות הגלות והאמונה בגאולה מושרשות כל כך עמוק בחויה היהודית שאין אנו מרגישים עוד את המופלא שבהן. נדבר תחילה על האמונה בגאולה; היא כל כך פשוטה ומובנת מאליה לכל יהודי נאמן למסורת. אמנם לפי האמת היא אחת התופעות היותר מפתיעות בדברי ימי העולם כולו. איך היה אפשר לעם כולו להחזיק באמונה זו במשך כל הדורות של כל הגלויות? מאין היה לנו הכח להחזיק באמונת הגאולה שלפי האמת כל תהליך של ההסטוריה העולמית סותר אותה? הלא על יסוד העובדות ההסטוריות אמונה כזאת היתה מתנגדת לשכל הישר והזר. הייתי סבור שלאור המציאות המרה, האמונה בגאולה היתה אבסורדית במלוא מובן המלה. ואף-על-פי-כן בעינינו ראינו בדורנו אנו שלא רק שההסטוריה לא

בטלה ערכה של האמונה האבסורדית הזאת, אלא אפילו אישרה אותה במדה גדושה על-ידי הקמת מדינת ישראל.

הרבה ראו בהקמת המדינה אחד הגסים היותר גדולים בהסטוריה כולה — והם צודקים. ואף-על-פי-כן, בשביל היהודי המאמין, לכאורה לא היה בה שום חידוש. שהרי במשך כל הדורות ידענו שבא יבא היום שעם ישראל ישוב לאדמתו ולריבונות לאומית בארצו. בהכרת העם המאמין, הנס של הקמת המדינה היה דבר טבעי, המובן מאליו, שכך צריך להיות. החידוש היה בזה שהנס איחר לבוא כל כך הרבה זמן. ובכן צריכים להבין איזו מין אמונה היא זו שיש לה הכח להתעלם מכל המציאות ההסטורית ולהתנגד לה, ולבסוף להוכיח שיש לה על מה לסמוך, שיש לה שורש וכח הגשמה באותה המציאות הזרה והעוינת עצמה.

[ג]

ועכשיו נשים לב למופלא שבגלות. גלות עם ישראל היא תופעה יחידה במינה. בכל דברי ימי העולם לא נמצאת עוד תופעה כזו משך ההסטוריה העולמית. עמים רבים גלו מארצם; אמנם לא המשיכו בגלותם אלא נשקעו בסביבתם החדשה ואבדו מן העולם. כמוכן שהצפיה לגאולה היא שנתנה לנו הכח להחזיק מעמד. אלא שאין זה פירוש מספיק. שהלא על אותה הצפיה ועל אותה האמונה אנו שואלים.

לדעתי הדבר היותר מפליא הוא האבלות שבגלות, כלומר, ההתרגשות שבה, אופיה האמוציונלי שציון את ההתנהגות של עם ישראל במשך הדורות בהתאבלו על ציון וירושלים. על יציאת מצרים אומרים בהגדה של פסח שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. אינני בטוח אם בכל דור ודור אנחנו מצליחים לראות את עצמנו כאילו ממש יצאנו ממצרים. אמנם כשנסתכל באופיה האמוציונלי של האבלות אי אפשר שלא לראות שבמשך הדורות התאבלו היהודים על ציון וירושלים כאילו באמת הם עצמם יצאו מציון וירושלים, כאילו החורבן קרה בימיהם הם. זו לא היתה רק בכיה על צרותיהם הם בזמנם, כשציון והחורבן שרתו רק כממלאי מקום סמליים (סובסטיטוט בלע"ז) למה שקרה ליהודים בגלוי-ייתהו השונות. בכינו על החורבן במשך כל הדורות כאילו בעינינו ראינו אותה, כאילו קרה לנו אנו. ואפשר שאופיה האמוציונלי של האבלות שבגלות מופלא יותר מכח האמונה בגאולה שבו נגענו בראשית דברינו.

פני העם בגלות היו מועדות לשני כוונים: בכח האמונה בגאולה הזדהינו עם העתיד. הרינו כל כך בטוחים שתבוא, שלפעמים הרגשנו כאילו כבר באה. בשבת נחמו ממש מצאנו נחמה פורתא. מצד שני באבלות על החורבן

תהליך הגלות והגאולה

ראינו את עצמנו כאילו גם אנחנו יצאנו מציון וירושלים. זהו המפליא בכל ההסטוריה של האנושות — ההודעות עם העתיד שבגאולה וההודעות עם העבר שבאבלות, אבלות מצד זה ונחמה מצד זה. גלות וגאולה משולבות זו בזו. פירוש הדבר, משכנו את העבר ואת העתיד והשקענום בהווה, באותה הנקודה שבזמן שבה היינו נמצאים בכל דור ודור. על-ידי זה משכנו והצלנו את ההווה מתחת שלטון הזמן והתלפנו אותו לנקודה בנצחיותו של עם ישראל; בלי זה לא היינו נשארים על במת ההסטוריה. ובכן איך היה זה אפשרי? מאין לנו הכח?

[6]

נראה לי שבאופן האבלות עצמו נרמז הסוד של נצחיותנו והפתרון לבעיותנו זו. למדנו שנגזר על המת שישתכח מן הלב. אבל החורבן מעולם לא נשתכח מלב היהודי. איזה מין מת הוא זה שאי אפשר לשכחו? הייתי אומר שנסיון העם בנוגע למותו הלאומי (ז.א. החורבן) דומה לנסיונו של אחד מאבות האומה בחייו הפרטיים. יעקב אבינו התאבל על יוסף כל ימיו. הסבירו חז"ל שדוקא מפני שיוסף לא היה מת לא נשתכח מן הלב. באבי-לוחו של האב היה משהו כמוס שהעיד שהבן לא היה מת. דומה לזה היה הנסיון של העם בהתאבלו את שנקרא בגמרא "אבלות ישנה" במשך כל כך הרבה דורות. העובדא שלמלאך השכחה לא היה כח לגרום ללב האומה להתנהג בדרך טבע. ולשכח פירושו, לפי דעתי, שבעיצומה של האבלות היה כמוס גרעין של הבשורה שלמרות החורבן אין כאן מת, גרעין של בשורת הגאולה, עדות לנצחיותו של עם ישראל. רק עם הנצח יכול להתאבל אבלות כל כך "ישנה" כאילו היא חדשה. אמנם אין זה עוד רק הכח של האמונה בגאולה אלא ממשות הגאולה נוכחת בעיצומה של האבלות — משהו ממציאיות הגאולה בתוך הגלות. במשך כל הדורות ידע לב האומה בידיעה שאין לפקפק בה על החיים ועל הקיום הנצחי של עם ישראל בהסטוריה של האנושות. הידיעה הזאת לא היתה פרי האמונה בגאולה אלא, אדרבה, היא, שבה חונן העם מאי זה מקור גנוז ובורך, פירנסה את כח האמונה בגאולה במשך כל הדורות. הוזה אומר: האמונה בגאולה השלמה הסופית מבוססת על כח הגאולה הממשי שהוא נכח בכל הדורות. אין גלות בלי משהו מן הגאולה שבה. רק מפני זה היינו תמיד בטוחים בגאולה הסופית. הגאולה ש"בימים" היא היא הערבון לגאולה באחרית הימים.

[ה]

בכדי להבין את הרעיון הזה אנחנו צריכים לחדור למובנה של הגלות. מה היא הגלות? על פי רוב שוכחים אנחנו שהגלות לא התחילה עם חורבן הבית בהריסת עצמאותו של העם בארצו. הגלות עומדת בראשית דרכו של עם ישראל. ההסטוריה של עמנו מתחלת בגלות — בגלות פרטית של אב האומה, בלך לך מארצך וכו', ובגלות קיבוצית של בניו שנתגלתה לו בבשורה של "ידע תדע כי גר יהיה זרעך" וכו'. הגלות הזאת לא רק שלא הרסה את עצמאותו של העם אלא אדרבה, בגלות הזאת נהיה אברהם לאבינו ולאב המון גויים, ובגלות כזו נהיה זרעו של האב לעם ישראל. פרעה היה הראשון שכינה את בני ישראל כעם באמרו: הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. זו היתה הפעם הראשונה שבני ישראל נקראים עם בתורה. בכור הגלות, במצרים נהיינו לעם.

פירוש הדבר הוא שלפי האמת ישנם שני מיני גלויות: גלות לאומית, היא המתחלת עם החורבן הלאומי, ולגלות הלאומית קודמת מה שאני מכנה הגלות המקורית, הגלות הקוסמית, האוניברסלית. מה היא הגלות המקורית הזו? לבורא עולם יש תכנית בעולמו עם עולמו, בכל מציאות חבויה מטרה אלקית המחפשת הגשמה ומשתוקקת להגשמתה בבריאה בכלל ובהסטוריה האנושית בפרט. אלא שלאנושות ישנן מטרות משלה, כמו חמדת השלטון על הזולת, תאוות הרכוש והקנינים, אהבת המותרות והתענוגים האנוכיים — האגוטיסטיים, המתנגדות למטרה האלקית שבעולם. המטרה האלקית עצמה נמצאת בגלות ההסטוריה של האנושות. זוהי גלות השכינה המקורית הקודמת לכל גלות לאומית. כל עוד שלא הגענו לגאולה שלמה, שהיא היא הגשמת המטרה האלקית בעולם, כל ההסטוריה של האנושות היא באותו הזמן גם כן הסטוריה של הגלות האלקית בעולם. הגלות הזו היא הגלות המקורית, הקוסמית — אוניברסלית. דוקא משום זה מתחיל תהליכו של עם ישראל בעולם בגלות.

"לך לך מארצך" שנאמר לאברהם מובנו: הזדהה עם המטרה האלקית בעולם וזה מכריח אותך להשתתף בגלות האלקית החבויה בהסטוריה האנושית. אמנם על-ידי השתתפות הזאת בגלות המקורית הקוסמית תהיה לגוי גדול ולאב המון גויים. זה הוא גם הסוד בגלות מצרים. מצרים מסמלת את המציאות של ההסטוריה האנושית שבה נמצאת המטרה האלקית בעולם בגלותה. להיות גר במצרים, קבלת הגלות במצרים, דוקא מראשית דרכו של עם ישראל על בימת ההסטוריה היתה השתתפות בגלות המקורית, בגלות האלוקית, אם כי דוקא ע"י השתתפות נהיינו לעם ישראל, לעם אחד בעולם.

עם אחד, פירוש, הזדהות לאומית עם המטרה האלקית עם האדם וממילא

תהליך הגלות והגאולה

השתתפות לאומית בגלות האלקית בהסטוריה. השתתפות בני ישראל בגלות המקודית היא שעשתה אותם לעם ישראל. זה הוא הסוד הכמוס בכל הגלויות שבכל הדורות. "עמו אנכי בצרה" פירוש, שיש יחס הדדי בין גלות השכינה וגלות עם ישראל. ההסטוריה של עם ישראל משולבת בהסטוריה של גלות השכינה בעולם האנושות. "עמו אנכי בצרה" היינו, שנינו ביחד בצרותינו: השכינה עם העם בצרתו והעם עם השכינה בצרתה.

דוקא מפני זה הגלות מעולם לא היתה רק אסון ועונש אלא גם אתגר ומשימה עם משמעות חיונית ומחיה. למדנו על קיסרי וירושלים: "חרבו שתיהן אל תאמין ישבו שתיהן אל תאמין חרבה ירושלים וישבה קיסרי תאמין חרבה קיסרי וישבה ירושלים תאמין, אם מלאה זו חרבה זו אם חרבה זו מלאה זו". הכוונה היא שבעולמה של קיסריה הרומית אין מקום לירושלים עיר הקודש, ולהיפך, בעולמה של ירושלים אין מקום לקיסריה. בדורות שלפני חורבן הבית השאלה הגורלית בשביל עם ישראל היתה, אם להשתתף בעולמה של רומא, למצוא מקום מנוחה במסגרת ההסדר הבין-לאומי הבא מכחו של קיסר — וזה היה אפשרי — או להזדהות עם גורל השכינה, עם הגלות האלקית שהיתה הכרחית בעולמה של רומא. עם ישראל בחר בין שתי האפשרויות האלה והתוצאה היתה החורבן. מבחינה זו הגלות לא היתה רק אסון שנחת עלינו. בחרנו בין שני הדרכים, בין עולמו של קיסר ובין המטרה האלקית בהסטוריה שקיסר שולל אותה, ועל-ידי זה כאילו קבלנו עלינו את הגלות מרצוננו ושילבנו את הגלות הלאומית עם הגלות המקורית, הקוסמית. הזדהנו בגורלנו בעולם עם גורל השכינה. זה לא היה סתם אסון אלא בחירה חופשית של גבורה, שדוגמתה לא נמצאת בכל ההסטוריה האנושית ודוקא הזדהותנו עם גורלה של השכינה בהסטוריה היא שהעניקה לנו את חלקנו הנצחי בחיים.

[1]

הבדל גדול יש בין גלות לאומית וגלות קוסמית-אלקית. גלות לאומית — גלותה של עם כולו — היא תמיד קפאון ותיסכול. היא ירידה בלי אפשרות לעליה חדשה. לגלות כזו אין תקווה. גלות לאומית גרידא אינה מסתיימת בגאולה אלא באבדון לאומי. זהו החוק בעולמו של קיסר. אמנם בגלות המקורית-אלקית מעולם אין קפאון. את המטרה האלקית בבריאה אי אפשר להרוס ולנצח. גלות השכינה היא תמיד תהליך; תהליכה של המטרה האלקית לקראת הגשמתה, ויהיה זה אפילו בעקיפין, בדרכים שהם מעל להשגתנו. בגלות זו הירידה היא תמיד לצורך עליה. הגלות האלקית היא תהליך הסטורי לקראת הגאולה. זהו סוד הגאולה שבגלות ישראל אשר נהיה

לעם על-ידי הזדהות עם הגלות האלקי. יעודם של האבות ושל הבנים היא המטרה האלקית בעולם, ומפני זה התחילו את ההסטוריה שלהם בגלות. אותה הגלות היתה בעבורם התחלת הילוכם בעולם לקראת הגאולה. זהו מקורו של כח הגאולה, הבטחת הנצחיות שבגלות עצמה. השתלבותה של הגלות הלאומית עם הגלות האלקית היא מקור הסבל, גם מקור הנצחיות של עם ישראל; היא שהכניסה משהו מן הגאולה הממשית עצמה בתוך הגלות, משהו מן הגאולה שהיה נוכח תמיד בכל גלויותינו. היא שפרנסה את האמונה בגאולה השלמה הסופית שלכאורה היתה כל כך מתנגדת לכל נסיון אנושי — אותה האמונה העזה שלמרות כל האבסורד שבה, זכתה לאישור כל כך מזהיר בימינו אנו.

מפני ההשתלבות של שתי הגלויות זה בזה — של הגלות הלאומית עם הגלות המקורית האלקית — גם המשיחיות בישראל היא דו-משמעית. מצד אחד אין בין עולם הזה לבין ימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד, ומצד שני לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה. גאולה לאומית לגלות הלאומית וגאולה אוניברסלית לגלות האוניברסלית של השכינה. היחס והמתח בין תהליך שתי הגאולות האלה מהווים את הדרמה הדיאלקטית בדבר ימי עמנו. בדברי ימי עם ישראל יש להבחין בין שתי דחיפויות, בין הדחף לגאולה לאומית והדחף לגאולה קוסמית-אוניברסלית. אלא שאי אפשר להפריד ביניהם. לפעמים אנו נענשים על שלא עולים בחומה ולפעמים אנו מוזהרים שלא לדחות את הקץ.

[ז]

אמנם בדורנו קרה מאורע שבמשך כל חיי עם ישראל לא התנסינו בו — מאורע לגמרי מהפכני. התרגלנו לדבר עליו כעל "שואה". אני איני גורס "שואה" אלא "חורבן", חורבן מסוג שלא היה ידוע לנו קודם. עברו עלינו כל מיני חורבנות, חורבן שני בתי המקדש, חורבן של מאות ואלפי קהילות במשך הדורות בכל קצוי העולם. אבל זה היה חורבן שונה מכל שאר החורבנות לא בדרגה אלא במין. החורבן הזה היה יחיד במינו. זה היה חורבן הגלות. זוהי הפעם הראשונה שהגלות עצמה נחרבה. מה פירוש הדבר? אחרי כל חורבן לא נעדר לנו מעולם הכח להמשיך. זה היה הכח שבזכותו המשכנו, יצרנו, בנינו מחדש בכל הגלויות, ושבנו הכרנו את כח הגאולה שבגלות. אותו הכח עצמו נהרס בחורבן זה. כמדומני שבדורנו דור "הנצים" ודוד הבגידה האנושית בכל הערכים שבלעדיהם החיים אב-סורדיים לגמרי, הגלות האלקית — גלות השכינה — הגיעה לירידתה היותר טרגית בכל ההסטוריה. ודוקא משום השתתפותנו בגלות זאת של

תהליך הגלות והגאולה

השכינה גם אנחנו ירדנו לעומק הצרות והמכאובים ונשארנו חסרי אונים. כח הגאולה שמעולם לא חסר לגמרי, בשום גלות שבה מצאנו את עצמנו, בפעם הזאת נחרב לגמרי. זה מה שאני מכנה חורבן הגלות.

לחורבן הגלות היתה רק תרופה אחת לא פחות מהפכנית מהחורבן וגם כן יחידה במינה — גאולה לאומית לאור העמים, החזרת ריבונותו של עם ישראל בארץ-ישראל. אין ספק שבלא זה היינו אובדים. הגלות היתה חרבה בלא כח להמשיך, כאילו נעלמה מן העולם. מהקמת המדינה נושבת הרוח היחידה המחיה את העצמות היבשות בתפוצות. חורבן הגלות הוא שחייב בדורנו את ההשגחה לשים את הדגש החזק הזה על הגאולה הלאומית. הגם שעולמנו אנו, עולמו של עם ישראל מבפנים והעולם הבין-לאומי מבחוץ, רחוקים עוד מאד מאד מן הגאולה השלמה שהיא גאולת השכינה מגלותה הקוסמית. כח הגאולה שגרמס בחורבן הגלות קם לחיים חדשים במדינת ישראל. רחוקים אנחנו מהגאולה השלמה ומשום כך הגאולה הלאומית הזאת מסוגרת בבעיות חמורות וסכנות מאיימות בשטח המדיני מבחוץ ובשטח הסוציאלי מבפנים. סכנות חמורות מטרידות את מנוחתנו בעולם הרוחני, בעולם הערכים והמוסר במחיצתנו וגם בכל העולם כולו. בנוגע למצבנו מבפנים אני מבחין בעיקר בשתי סכנות: האחת, להפריד את הקיטר בין הדחיפה לגאולה לאומית והדחיפה לגאולה אוניברסלית, לגאולת השכינה; להסתפק בגאולה לאומית גרידה ולהתעלם מההזדהות ההסטורית של היעוד של עם ישראל בעולם עם המטרה האלקית, עם גורלה של השכינה בדברי ימי האנושות. הסכנה השנייה היא גם כן הפרדה בין הגאולה הלאומית בשביל תהליך ההסטוריה לקראת הגאולה השלמה גאולת השכינה מגלותה היא. הסכנה השנייה הזו גובעת מן הרצון להמשיך את חיי הגלות במדינה שהוא דבר בלתי אפשרי. הגלות נחרבה ואיננה עוד. ומה שממשיכים באופן מלאכותי במדינה אינם עוד אותם החיים שכה היצירה והגאולה היה כרוך בהם. אין זה עוד חיים ואפילו לא חיי גלות, אלא שמירה על רסיסי הגלות שנחרבה ונתרוקנה מחיי הנצח, שמירה על העצמות היבשות.

כל ההסטוריה של עם ישראל מתנגדת להפרדה משני הסוגים הללו. כמו שהגלות היתה השתלבות של הגלות הלאומית עם הגלות האלקית כן גם הגאולה השלמה תבוא רק על-ידי השתלבות של תהליך הגאולה הלאומית עם הגאולה הקוסמית, כלומר גלות השכינה בעולמנו אנו ובכל העולם. ישנן בעיות וסכנות והן הן המהוות את האתגר שבגאולה זו שזכינו לה עד כה. מן האתגר הזה אי אפשר להתעלם. תודה לאל שהבעיות והסכנות אינן עוד צרות הגלות אלא צרות הגאולה. כמו שהשכינה היתה עמנו בצרות הגלות

א' ברקוביץ

כך היא עמנו בצרות הגאולה; אמנם כמו בדורות הגלות כן גם בדור הגאולה היחס צריך להיות הדדי — היא עמנו במאבקינו עם אתגר הגאולה ואנחנו עמה בדרכה הקשה והמסוכנת לגאולה השלמה. בסימן של אני לדודי ודודי לי נגיע דרך הגאולה הלאומית אל הגאולה הקוסמית — אל גאולת השכינה מגלותה בהסטוריה של האנושות שהיא היא הגאולה השלמה.